

Δέσποινα ΤΣΟΥΡΚΑ-ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ

Ασωτία, σπατάλη και πολυτέλεια στις μεταβυζαντινές νομικές συλλογές κατά την οθωμανική κυριαρχία*

Στη μνήμη του Κώστα Γ. Πιτσάκη,
αλησμόνητου φίλου.

Η σπατάλη, ιδιαίτερα η άμετρη και αλόγιστη, που εκθέτει τον σπάταλο και την οικογένειά του στον κίνδυνο στερήσεως των προς το ζειν, συνδεόταν στο ρωμαϊκό δίκαιο με την ασωτία. Ο άσωτος ήταν περιορισμένα ικανός προς δικαιοπραξία μετά τη θέση του υπό κηδεμονία. Ο άσωτος ήταν ικανός προς κτήση δικαιωμάτων αλλά όχι προς ανάληψη υποχρεώσεων, εκποίηση ή διάθεση περιουσιακών στοιχείων, χωρίς τη συναίνεση του κηδεμόνα του¹.

Οι κανόνες των Αγίων Αποστόλων, των Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, καθώς και των Πατέρων της Εκκλησίας, ιδιαίτερα του Μ. Βασιλείου, διευρύνουν την έννοια του ασώτου ώστε να περιληφθούν σε αυτήν ο

* Φαίνεται ίσως οξύμωρο να αφιερώνεται μελέτη για σπατάλη και πολυτέλεια στη μνήμη ενός ανθρώπου που έζησε τη ζωή του σεμνά. Εκ νεότητός του, εντούτοις, τον είχε κυριεύσει το ασίγαστο πάθος του βιβλίου και σχημάτισε έτσι, κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του ιδίου, μια θαυμαστή βιβλιοθήκη σε όλα τα πεδία των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών – η μόνη, όντως, πολυτέλεια του βίου του.

Η εργασία αυτή πρωτοπαρουσιάστηκε στην ΙΣΤ΄ Συνάντηση Ιστορίας Δικαίου (Κομοτινή 19-20 Οκτ. 2013), που διοργανώνεται κάθε χρόνο στα πλαίσια του Τομέα Ιδιωτικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης από την Καθηγήτρια κυρία Μαρία Γιούνη και, έως τον θάνατό του, από τον αείμνηστο Καθηγητή Κ. Γ. Πιτσάκη.

1. Γ.Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήναι, ΟΕΔΒ, 1963, 515-516.

μαινόμενος, ο αρσενοκοίτης, ο ασελγών, ο “πορνοβοσκός”, ο “σκηνικός”, ο χαρτοπαίκτης, αυτός που παίζει τυχερά παιγνίδια ή που παρακολουθεί ιπποδρομίες, θηριομαχίες, θεατρικές παραστάσεις, οι μουσικοί, οι παλαίστες, όπως και κάθε άλλη ηθικά απαξιωμένη δραστηριότητα που, ενδεχομένως, θα οδηγούσε σε, ή θα προκαλούσε, άμετρη σπατάλη. Σε ό,τι αφορά τις κυρώσεις, τα νομοκανονικά κείμενα εξομοιώνουν συνήθως τον άσωτο με τον μέθυσο, τον μαινόμενο και τον δαιμονιζόμενο, τον πόρνο και τον μοιχό. Με αυτόν τον τρόπο, η έννοια της ασωτίας απομακρύνεται από την έννοια της σπατάλης που θέτει σε κίνδυνο την περιουσιακή κατάσταση του ασώτου και την επιβίωση της οικογένειάς του, και αποκτά κυρίως ηθικό περιεχόμενο· θεωρείται, έτσι, ότι η ασωτία ματαιώνει την ψυχική σωτηρία του ανθρώπου και τον ωθεί, δευτερευόντως, στην κατασπατάληση της περιουσίας του. Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο που συνάγεται από τα νομοκανονικά κείμενα είναι ότι η ασωτία εκτιμάται από επαγγελματικές ιδιότητες ή από συμπεριφορές που συνιστούν αντικειμενικό “άδικο”², χωρίς να προηγείται η δικαστική θέση υπό δικαστική αντίληψη, όπως απαιτεί το πολιτικό δίκαιο³.

Οι νομικές συλλογές της μεταβυζαντινής περιόδου, προορισμένες για την απονομή της δικαιοσύνης και για την επιβολή επιτιμίων από τον πνευματικό, είναι εμποτισμένες από τη χριστιανική ηθική που οριοθετείται στους ιερούς κανόνες, περιέχουν όμως και έννομες συνέπειες του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου. Οι κυριότερες δημοσιευμένες συλλογές είναι: 1) Ο *Νομοκάνων* του Μανουήλ Μαλαξού (1562), 2) η *Βακτηρία* Αρχιερέων του Ιερομονάχου Ιακώβου, Επιτρόπου Ιωαννίνων (1645), και 3) το *Νομικόν* του Θεοφίλου, Επισκόπου Καμπανίας (1788). Οι συλλογές αυτές είχαν ευρύτατη διάδοση στις τουρκοκρατούμενες περιοχές και αντλούν τις διατάξεις τους από τις ίδιες πηγές, κυρίως το *Σύνταγμα κατά στοιχείον*, του Ματθαίου Βλάσταρη (1335)⁴ και την *Εξάβιβλο*, του Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου (1345)⁵. Οι

2. Πρβλ. Θ. Ξ. Γιαγκού, *Ίσαάκ μοναχού, Νομοκάνονον Πρόχειρον*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 136 “Ο μεθύων και άσώτως ζών και μὴ ἐγκρατευόμενος ὡς χριστιανὸς ἀληθής...” είναι ανάξιος της ιεροσύνης. Το *Νομοκάνονον* αυτό που απευθύνεται στους εξομολόγους, περιέχει αναλυτικά πλήθος επιτιμίων για την πολυτέλεια και για ό,τι θεωρούνταν τότε έκλυτη συμπεριφορά, όπως και για όσους ασκούσαν επαγγέλματα κοινωνικά απαξιωμένα (μίμους, χορευτές, οργανοπαίκτες, θηριομάχους, κλπ.).

3. Π. χ. *Εξάβιβλος* 5.1.15, *Σχόλιον* (εμμέσως).

4. *Ματθαίου Βλαστάρεως, Σύνταγμα κατά στοιχείον τῶν ἐμπεριειλημμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κανόσι*, Γ.Α. ΡΑΛΛΗ, Μ. ΠΟΤΑΗ (εκδ.), *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τ. ΣΤ', Ἀθήναι 1859 (στο εξής *Βλάσταρης*).

5. *Πρόχειρον Νόμων τὸ λεγόμενον ἢ Ἐξάβιβλος, συναθροισθὲν... κατ' ἐκλογὴν καὶ κατ' ἐπιτομὴν ... συντεθὲν παρὰ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ Θεσσαλονίκης κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου*, κριτ. έκδ. G.E. HEIMBACH, Leipzig 1851 [=K. Γ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ (επιμ.), Ἀθήνα, Δοδώνη, 1971, αναδημοσίευση της εκδόσεως Heimbach

διατάξεις αυτές των μεταβυζαντινών νομικών συλλογών φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις είχαν αφομοιώσει τοπικές πρακτικές και έθιμα, που όμως δεν μπορούν να εντοπισθούν επακριβώς. Συνάγονται μόνο έμμεσα από τη σιωπή των πηγών σχετικά με τις παρατηρούμενες παρεκκλίσεις, προσθήκες ή παραλείψεις σε σχέση με τα πρότυπά τους.

Στις τρεις αυτές συλλογές της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας, η ασωτία δεν συνδέεται σχεδόν καθόλου με τη σπατάλη, η οποία υπονοείται απλώς ως αποτέλεσμα της αμαρτίας. Συνάπτεται με περισσότερο ή λιγότερο σοβαρά ηθικά παραπτώματα που τιμωρούνται από τους ιερούς κανόνες, για μεν τους κληρικούς και μοναχούς παντός βαθμού ή κατηγορίας με καθάίρεση ή αργία, για δε τους λαϊκούς με αφορισμό, διηνεκή ή πρόσκαιρο, ή/και με ακοινωνησία ορισμένου χρόνου. Αυτοί οι ιεροί κανόνες, αυτούσιοι ή με παρεκκλίσεις, περιλαμβάνονται συνήθως με σχεδόν ακριβείς παραπομπές στο κείμενο των διατάξεων των νομοκανονικών αυτών συλλογών, καθώς και με σχόλια που αφορούν στην τότε κοινωνική πραγματικότητα και την πρακτική ή τη “συνήθεια” που είχε εν τω μεταξύ διαμορφωθεί.

Ο *Νομοκάνων* εις λέξιν άπλην...του Μανουήλ Μαλαξού⁶ ελάχιστα κεφάλαια περιλαμβάνει σχετικά με την ασωτία και τον άσωτο, συγκαταλέγει δε την “πόσιν οίνου παρὰ τὸ μέτρον”, δηλ. τη μέθη, στα χαρακτηριστικά της ασωτίας⁷. Ειδικό “κεφάλαιο” (=άρθρο) αφιερώνει και στη γυναίκα που μεθάει και σπαταλά το βιός της⁸, παραπέμποντας στους 60ό και 73ο κανόνες της εν Λαοδικία Συνόδου, που απαγορεύουν τα τυχερά παιγνίδια στα γλέντια των γάμων. Σε ό,τι αφορά την πολυτέλεια, προκαλεί εντύπωση που δεν μετριάζει ούτε θέτει όρια στις προγαμιαίες δωρεές του άνδρα προς την γυναίκα, ως προς τα κοσμήματα, φορέματα ή άλλα τιμαλφή⁹. Προβλέπει περί της “ζητούσης ένδυμα πολυτελέστερον”¹⁰ και, παραπέμποντας στο *Σύνταγμα κατά στοιχείον* του Ματθαίου Βλάσταρη¹¹ απειλεί με αφορισμό τους πιστούς που “κοσμοῦν έαυτούς” ή ξυρίζουν ή βάφουν τα γένια τους.

με εκτενή εισαγωγή και σχόλια, όπου οι παραπομπές στην παρούσα εργασία] (στο εξής Εξάβιβλος).

6. *Νομοκάνων Μανουήλ νοταρίου του Μαλαξού, του έκ Ναυπλίου της Πελοποννήσου, μετενεχθείς εις λέξιν άπλην δια τήν των πολλών ώφέλειαν* (1562), κριτική έκδοση Δ. Σ. ΓΚΙΝΗ, Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ, *ΝΟΜΟΣ* [Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Νομικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης] I (1982), Θεσσαλονίκη 1985 (στο εξής Μαλαξός).

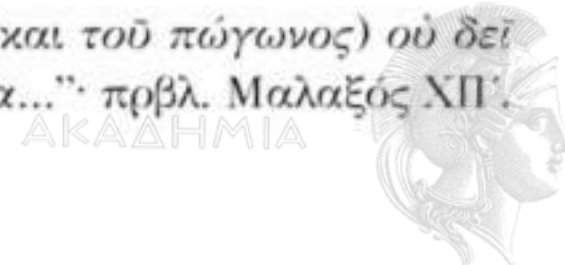
7. Μαλαξός ΡηΓ', απαγόρευση στους κληρικούς να “άπέρχονται εις καπηλείον” και ΣΝΘ', που ταυτίζει την υπερβολική οινοποσία με την ασωτία.

8. Μαλαξός ΤΚΖ'.

9. Μαλαξός ΦΜΕ' “περί προγαμιαίων δωρεών”.

10. Μαλαξός ΤΜΑ'.

11. Βλάσταρης Τ, θ', ό.π., σ. 477 “...τάς τρίχας της κεφαλής (και του πώγωνος) οὐ δει καλλωπίζειν...”, “...(οὐ) κοσμεῖν περιττῶς καὶ περιέργως τὸ σῶμα...”· πρβλ. Μαλαξός ΧΠ'.

Η *Βακτηρία Αρχιερέων*¹² ορίζει την ασωτία ως υπερβολή¹³, και τον άσωτο ως πόρνο και μοιχό, ο οποίος δεν μπορεί να συντάξει διαθήκη¹⁴. Επεκτείνει την έννοια της ασωτίας και στην παρακολούθηση θεαμάτων, όπως μονομαχίες, θηριομαχίες, ιπποδρομίες, θεατρικές παραστάσεις (σκηνικά θεάματα, κουκλαπαζίδες), στα τραγούδια και τους χορούς (ακόμη και στους γάμους, ειδικά για τους κληρικούς και τα παιδιά τους), στα τυχερά παιγνίδια (ζάρια, χαρτιά, κλπ.), στη μέθη και στα συμπόσια¹⁵. Εντοπίζει, αυθαίρετα, το «*ὕπὲρ τὴν χρείαν λαμβανόμενον*» στις αμαρτίες περί την γενετήσια ηθική (πόρνος, μοιχός, ασέλγεια) ή σε εκείνες τις δραστηριότητες που ενδεχομένως διεγείρουν τις αισθήσεις ή/και πιθανόν προκαλούν υπέρμετρη δαπάνη, δεν αποκλείουν όμως αναγκαστικά τη χρήση του λογικού αλλά απλώς επηρεάζουν τα παραγωγικά αίτια της βουλήσεως¹⁶. Ο άσωτος είναι υπό κηδεμονία (κουρατεύεται), όπως οι «*δαιμονιζόμενοι*» και οι «*παράφρονες*», θεωρείται ότι στερείται δηλ. βουλήσεως, ακόμη και αν είναι 50 ετών¹⁷. Εκ του λόγου αυτού, είναι ανί-

12. *Γερομονάχου, ἀρχιμανδρίτου καὶ ἐπιτρόπου Ἰωαννίνων Ἰακώβου, Βακτηρία Αρχιερέων*, (1645), επιμ. έκδ. Πρ. Ι. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, τ. Α'-Γ', Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2000 (στο εξής *Βακτηρία*).

13. *Βακτηρία Κ, ρπς' (Περὶ κυβευτῶν καὶ ταβλιτῶν καὶ μεθυόντων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν καὶ σχολαζόντων ἐν κυβάλοις)*, που αφορά και σε λαϊκούς και, παραπέμποντας στον Απόστολο Παύλο, επιτάσσει "...μὴ μεθύσκεσθαι οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστὶν ἄσωτία.", για να συνεχίσει δίνοντας ο ίδιος τον ορισμό της: "Καὶ τί εἶναι ἄσωτία; ἄσωτία ἐστὶ πᾶν ὑπὲρ τὴν χρείαν λαμβανόμενον".

14. *Βακτηρία Δ, λα' (Περὶ διαθήκης υἱοῦ ὑπεξουσίῳ καὶ ἀνήβου, δαιμονισμένου, ἄσωτου, ληστοῦ καὶ φονέως)*, "...οὔτε ὁ ἄσωτος, ἤγουν ὁ πόρνος καὶ ὁ μοιχός, ... δύναται νὰ κάμῃ διαθήκην...".

15. *Βακτηρία Σ, ξγ' (Περὶ συμποσίων)*, που, σύμφωνα με τον 55^ο κανόνα της εν Λαοδικείᾳ συνόδου, απαγορεύει στους κληρικούς και τους λαϊκούς να οργανώνουν συμπόσια με κοινή συνεισφορά χρημάτων ("ἐξ ἐράνου") ή άλλη συμβολή ("συμβουλή"), διότι "...ὡς ἐπεῖπαν, δι' ὅλου οὐδενὸς εἰσὶν ἀγαθοῦ, ἀλλὰ μέθης καὶ ἀδηφαγίας καὶ ἀσχημοσύνης εἰσὶν αἷτια". βλ. και Π, κα' (*Περὶ παιζόντων ἀρχιερέων ἢ κληρικῶν τὰ χαρτῖα*), όπου παραπέμπει στον 42^ο και 43^ο κανόνα των Αγίων Αποστόλων και απαγορεύει στον επίσκοπο, τον ιερέα, τον διάκονο, αλλά και στον αναγνώστη ή τον ψάλτη "...κύβοις σχολάζων καὶ μέθαις, ἢ παυσάσθῳ ἢ καθαιρέσθῳ", προσθέτοντας στο τέλος ότι οι ποινές διαφοροποιούνται: οι παραβάτες κληρικοί καθαιρούνται, ενώ "...οἱ ἀναγνώσται, οἱ ψάλται καὶ οἱ λαῖκοι" αφορίζονται. Πρβλ. Μαλαξός ΣΚΓ'.

16. Π.χ. *Βακτηρία Θ, ιδ' (Περὶ θεάτρων καὶ θυμελικῶν παιγνίων..)* που αφορά σε κληρικούς και λαϊκούς, στους οποίους απαγορεύει να παρακολουθούν κάθε είδους θεάματα σε γάμους και πανηγύρια, καταλήγοντας "Εἴ τις γοῦν σχολάζει νὰ βλέπει τοιαῦτα θεάτρα, καὶ τὰ ὅμοια, ἄσωτος εἶναι, καὶ τῆς κολάσεως δοῦλος ...". Τα σχόλια του συντάκτη και η περιγραφή των θεαμάτων δίνουν μια απολαυστική εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής.

17. *Βακτηρία Ε, ξθ'*: "Οἱ ἄσωτοι καὶ οἱ δαιμονιζόμενοι καὶ οἱ παράφρονες κουρατεύονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτῶν, ἐὰν καὶ πεντηκονταετείς εἶναι".

κανος προς σύνταξη διαθήκης¹⁸, που είναι άκυρη εκτός από τα «ψυχικά», δηλ. τα διατιθέμενα ή κληροδοτούμενα υπέρ εκκλησιαστικών και ευαγών ιδρυμάτων για τη σωτηρία της ψυχής¹⁹. Αυτή η εξαίρεση απαντά για πρώτη φορά στην Εισαγωγή (=Επαναγωγή)²⁰ και από εκεί σε Σχόλιο της Εξάβιβλου²¹. Η Εκλογή των Ισαύρων και ο Πρόχειρος Νόμος σιωπούν, όπως άλλωστε και η Εξάβιβλος στο κείμενο της σχετικής ρυθμίσεως, προβλέποντας την πλήρη ανικανότητα του ασώτου χωρίς εξαιρέσεις. Κρίσιμος χρόνος για την ικανότητα προς διάθεση ήταν εκείνος της συντάξεως της διαθήκης.

Η διαθήκη του ασώτου ανατρέπεται με «έναντίωση» (=προσβολή) που δικαιούνται να ασκήσουν και οι αδελφοί του διαθέτη όταν παραλείπονται από τη διαθήκη, εφ' όσον το πρόσωπο που εγκαθίσταται κληρονόμος είναι «αίσχρὸν», όπως επεξηγεί η σχετική διάταξη της Βακτηρίας²². Εδώ προκύπτει σαφώς ότι όχι μόνο η ικανότητα διαθέσεως αλλά και το κληρονομικό δικαίωμα εξαρτάται, ως ένα βαθμό, από την ηθική ή κοινωνική απαξία του προσώπου ή του επαγγέλματος που ασκεί και δεν έχει άμεση συνάφεια με τη σπατάλη, ίσως μόνον έμμεση. Προκαλεί εντύπωση εξ άλλου ότι οι διατάξεις περί αποκληρώσεως, τόσο στη Βακτηρία²³ όσο και στις άλλες νομικές συλλογές

18. Βακτηρία Δ, λα': "...οὔτε ὁ δαιμονισμένος οὔτε ὁ ἄσωτος, ἡγουν ὁ πόρνος καὶ ὁ μοιχός, ...δύναται νὰ κάμῃ διαθήκην, ἀμμή ὁ βουβός καὶ ὁ κουφός, ὅταν εἶναι μὲ τὸν νοῦν τους, ποιούσι διαθήκην". Άρα, για τον άσωτο η δικαιολογητική βάση της ακυρότητας δεν είναι η χρήση του λογικού αλλά η συμπεριφορά, όπως για τον μοιχό, τον πόρνο τον κλέφτη, τον ληστή και τον φονέα.

19. Βακτηρία Δ, λη' (Περὶ διαθήκης ἀσώτου καὶ πόρνου, ἀρσενοκοίτου, κτηνοβάτου, ὅτι δὲν εἶναι στρεχτή): "Ἄσωτος δὲν διατίθεται, οὐδὲ μαρτυρεῖ εἰς διαθήκην. Ἄσωτος λέγεται ὁ ἀκόλαστος καὶ ἀσελγής. ...διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀφίνουσιν τους νὰ κάμουν διαθήκην... πλὴν ἐὰν τοῦ ἔλθῃ θάνατος καὶ εἰπῇ νὰ ποιήσωσι τίποτε διὰ τὴν ψυχὴν του, εἰς τοῦτο μόνον στέργει". Η διαθήκη που συντάσσει κάποιος πριν να περιέλθει σε κατάσταση ασωτίας είναι έγκυρη, όπως και αν "...ἐπιστρέψει καὶ παραιτηθῇ τὴν ἀμαρτίαν, διατίθεται", πρβλ. Εξάβιβλος 5.1.14.

20. Εισαγωγή (=Επαναγωγή) 30.5.

21. Εξάβιβλος 5.1.15: "Ὁ ἄσωτος οὐ διατίθεται οὔτε μαρτυρεῖ ἐν διαθήκῃ, οὔτε ὁ διὰ φλυαρίαν καταδικασθεὶς. Σχόλιον: ...πλὴν εἰ μήπω ἐπιστάντος τοῦ θανάτου ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σωτηρίας τινὰ γενέσθαι διωρίσατο· ἐπ' ἐκείνην καὶ μόνην τὴν βούλησιν αὐτοῦ ἰσχὺν ἔχειν θεσπίζομεν...".

22. Βακτηρία Δ, οα' (Περὶ διαθήκης μεμπτικῆς καὶ ἐναντιωματικῆς): "Οἱ δὲ ἀδελφοὶ τότε μόνον ἐναντιοῦνται τὴν διαθήκην τοῦ ἀδελφοῦ τους, ὅταν αἰσχρὸν πρόσωπον γράψουσι κληρονόμον, ἡνίοχον ἢ μασχαράν ἢ κυνηγὸν ἢ ἄσωτον". Πρβλ. Εξάβιβλος 5.6.2, διάταξη όπου διατυπώνεται σχεδόν αυτολεξεί η προαναφερόμενη της Βακτηρίας, με τη σημαντική διαφορά ότι αντί του "ασώτου" η Εξάβιβλος αναφέρεται στους "ἀπὸ αἰσχρᾶς μίξεως ἐγνωσμένους", που είναι εντελώς διαφορετικής φύσης και ηθικής βαρύτητας απαξία.

23. Πρβλ. Βακτηρία Α, οα' και οε'.

της Τουρκοκρατίας, όπως και στη βυζαντινή νομοθεσία, δεν περιλαμβάνουν ως λόγο αποκληρώσεως τέκνου ή γονέως την “ασωτία”, ενώ περιλαμβάνεται η τέλεση γάμου του υπεξουσίου τέκνου παρά την εναντίωση του πατέρα²⁴.

Ο άσωτος είναι επίσης ανίκανος προς μαρτυρία σε διαθήκη ή σε δίκη, αλλά και σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση²⁵.

Η Βακτηρία Αρχιερέων περιλαμβάνει και διατάξεις που αφορούν άμεσα τη σπατάλη καθ’ εαυτήν, όχι ως συνέπεια άλλης δραστηριότητας ή ιδιότητας. Έτσι, επί αποκληρώσεως γονέως ή τέκνου χωρίς έναν από τους νόμιμους λόγους, ρύγνηται η διαθήκη ως προς τον ή τους εγκατάστατους κληρονόμους, όμως, τα κληροδοτήματα ή οι δωρεές υπέρ ευαγών ιδρυμάτων ή υπέρ επιτρόπων είναι ισχυρά ακόμη και «ἔξω τοῦ μέτρου» εφόσον δεν θίγεται η νόμιμη μοίρα, όπως αναφέρει η σχετική διάταξη²⁶.

Η Βακτηρία περιλαμβάνει και μια ειδική διάταξη για τις γυναίκες, προβλέποντας ως υπαίτιο λόγο διαζυγίου υπέρ του ανδρός, εάν η γυναίκα πηγαίνει σε λουτρό με ξένους άνδρες, σε ιπποδρομίες ή σε θηριομαχίες, που στοιχειοθετούν ασωτία και για τον άνδρα, παρά τη θέληση του συζύγου της, που στην περίπτωση αυτή παρακρατεί και την προίκα²⁷. Στη μνηστεία, η συναίνεση της κόρης για την επιλογή των γονέων της δεν ήταν απαραίτητη· η άρνησή της επέφερε τη λύση της μνηστείας μόνο σε περίπτωση που ο μέλλων σύζυγός της ήταν άσωτος²⁸, όπως και αν αποδεικνυόταν οποτεδήποτε η ασωτία του, πριν από την τέλεση του γάμου και παρά τη συναίνεσή της²⁹.

24. Βακτηρία Α, οα’ (τελ. εδάφιο).

25. Βακτηρία Μ, ρκβ’ (Περὶ μαρτύρων κεκωλυμένων, ποῖοι εἶναι)· πρβλ. αὐτόθι και Μ, κβ’, κε’, κς’.

26. Βακτηρία Α, οε’: “...Καὶ ταῦτα τὰ λεγὰτα καὶ αἱ ἐλευθερίαι τῶν ἐπιτρόπων, καὶ ἐπ’ εὐσεβείᾳ, ἂν μὲν νομίμως γίνῃ ἐν τῇ διαθήκῃ, καὶ ἔξω τοῦ μέτρου ἃς ἔχη τὸ βέβαιον, ἂν δὲ παρανόμως, ἰσχὺν μὴ ἐχέτωσαν”.

27. Βακτηρία Χ, ογ’ (Τὰ πταίσματα τῆς γυναικός, ὅπου χωρίζεται αὐτὴν ὁ ἄνδρας τῆς καὶ κερδαίνει τὴν προίκαν αὐτῆς).

28. Βακτηρία Μ, η’, εδ. β’ (Περὶ μνηστείας καὶ γάμου, ὅτι ὅσοι συναινοῦσιν εἰς τοὺς γάμους συναινοῦσι καὶ εἰς τὴν μνηστείαν). Πρβλ. τὴν κατ’ ἀναλογία ἐφαρμογὴ τῆς διατάξεως γιὰ τὴ λύση γάμου κοινὴ συναινέσει “...ὁ μὲν γὰρ ἔλεγεν, ὡς οὐκ εἶναι δυνατὸς οὔτε μὴν πάντῃ ἄξιος καὶ ἱκανὸς ἔχειν γυναῖκα διακυβερνᾶν αὐτὴν καὶ διοικεῖν, ὦν ἀνίσχυρος διὰ τὰ πολλὰ τοῦ ἀτοπήματα, ἢ δὲ συνωμολόγει ...”, χωρὶς νὰ χαρακτηρίζεται ὁ ἄνδρας “άσωτος”, ἐνδεχομένως γιὰ νὰ μὴν υπάρξουν οἱ ἄλλες συνέπειες, Δ.Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ (εκδ.), «Ο Κώδικας τῆς Τρίκκης: 1688-1857 (ΕΒΕ 1471)», Θεσσαλικό Ημερολόγιο 51(2007), σ. 207-208, αρ. εγγρ. 181 (1725), ἀπόφαση τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης, που υπογράφει με ἄλλους 15 κληρικούς καὶ λαϊκούς ἀρχόντες τῆς μητροπόλεως.

29. Βακτηρία Μ, κα’ (Περὶ μεμνηστευμένων καὶ ἀραβωνισμένων, ἀπὸ πόσας αἰτίας χωρίζονται): “Λύεται ἡ μνηστεία... Ἐὰν γένῃ πόρνος ἢ μέθυσος, ἄσωτος, κλέπτης, ληστής καὶ τῶν ὁμοίων...”. Πρβλ. Εξάβιβλος 4.2.8.

Η γυναίκα «διακρατεῖ διὰ σημάδι (=ενέχυρο)» της προίκας, της προγαμιαίας δωρεάς και των εξωπροίκων της τα περιουσιακά στοιχεία του συζύγου της, σε περίπτωση που αυτός είναι «χαλαστής», δηλ. σπάταλος, και τα διαχειρίζεται η ίδια³⁰. Προβλέπεται επίσης ότι αν ο πατέρας της γυναίκας που χήρευε είναι τόσο «αισχρός» ώστε να υπάρχει βάσιμος φόβος ότι θα σπαταλήσει την προίκα που της είχε δώσει, απορρίπτεται η αγωγή επιστροφής της προίκας σε αυτόν, αν είναι προικοδότης, και προνοεί ο δικαστής για τη συντήρηση της χήρας³¹. Αν το τέκνο ξοδέψει («χαλάσει»), με την έννοια της σπατάλης, «την προίκα» που του έδωσαν οι γονείς του δεν δικαιούται τίποτε επί πλέον³².

Στην περίπτωση των αρχιερέων κυρίως, η Βακτηρία συγγέει τη σπατάλη με την πολυτέλεια· την απαγορεύει απολύτως με διάφορες διατάξεις, παραπέμποντας στους σχετικούς ιερούς κανόνες³³. Έτσι, απαγορεύει γενικά στους χριστιανούς τον καλλωπισμό των μαλλιών και της γενειάδας³⁴, στους ιερείς τα πολυτελή άμφια³⁵, σε όλους, κληρικούς και λαϊκούς, τα πλουσιοπάροχα συμπόσια με συνοδεία οργάνων και χορών³⁶. Απαγορεύει, τέλος, σε

30. Βακτηρία Π, μζ' (Περὶ προικὸς γυναικός, ἂν εἶναι ὁ ἀνὴρ χαλαστής καὶ ἄπορος).

31. Βακτηρία Π, κγ'.

32. Βακτηρία Π, νε'.

33. Βακτηρία Φ, θ' (Περὶ φιλοξενίας τῶν ἀρχιερέων) "...ὁ ἀρχιερεὺς...νὰ ἐξοδιάζῃ εἰς τὰς τροφάς του καὶ σκεπάσματα κατὰ τὸν Θεῖον Ἀπόστολον, ὅχι νὰ σπαταλίζεται καὶ νὰ καλλωπίζεται εἰς εὐμορφα φορέματα, εἰς περισσὰς ὀρέξεις καὶ ἀνωφελεῖς." Π, ια' (Περὶ πραγμάτων τοῦ ἀρχιερέως...) που επαναλαμβάνει το προηγούμενο χωρίο (στ. 33-35)· πρβλ. και Π, ιδ' (Περὶ πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδεῖας τῶν ἀρχιερέων...).

34. Βακτηρία Τ, θ' ("Ὅτι τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς δὲν πρέπει νὰ τὰς καλλωπίζομεν): "...μήτε τῆς ὕλης προστετηκότες ματαιότητι τὸ σῶμα κοσμεῖν περιττῶς τε καὶ περιέργως, τί δ' ἂν γένοιτο περιττότερον τοῦ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ πώγωνος περὶ πλείστου ποιεῖσθαι κοσμεῖν ...δέλεαρ τοῖς εὐολίσθοις πρὸς ἀκολασίαν ψυχῆς..."

35. Βακτηρία Φ, ε' (Περὶ φορεμάτων καὶ στολῆς καὶ ἐνδυμάτων, ὅπου πρέπει νὰ φορῇ ὁ ἱερεὺς): "...ἱερωμένος ἄνθρωπος χρυσὰ φορέματα ἢ κόκκινα ἢ πλουμιστὰ χάσδια πολύχροα νὰ μὴν φορῇ, διότι πᾶσα ἀπαλωσύνη καὶ καλλωπισμὸς σωματικὸς, ἀλλότριον τῆς ἱερωσύνης εἶναι" [56^{ος} Ζ' Συνόδου], και απειλείται με αργία, αν δεν "παραιτηθῇ", και συνεχίζει με τον κανόνα του Μ. Βασιλείου, "...ὅσα οὐχὶ διὰ τὴν χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν φορεῖ ὁ ἱερεὺς, περιπειρίας ἔχει κατηγορίαν ...οὔτε μεταξωτὰ φορέματα οὔτε πλουμιστὰ χάσδια οὔτε καμουχάδες...ὅτι, ὅσοι φοροῦσι μαλακὰ καὶ μεταξωτὰ, εἰς τὸ παλάτι τοῦ βασιλέως θέλουσι νὰ εἶναι..."

36. Βακτηρία Τ, η' (Περὶ τραπέζια, ὅπου τρώγουν καὶ πίνουν εἰς τοὺς γάμους καὶ εἰς τὰς πανηγύρεις ...καὶ παιγνίδια (:ὄργανα) νὰ μὴν ἀκούουν, ἀλλὰ ἀνάγνωσιν): Κατὰ τον 22^ο κανόνα της Ζ' Συνόδου, ὅπου παραπέμπει τὸ ἀρθρο αὐτό, "... μήτε εἰς τοὺς γάμους καὶ χαρὲς νὰ εἶναι παιγνίδια καὶ χοροὶ ψαλτῆρες (:τραγουδιστές), λαβοῦτα, λύρες, ζαμάρες καὶ τὰ ὅμοια, μήτε μέθαι καὶ πότοι, μηδὲ ἄσματα καὶ τραγούδια... νὰ τρώγουσι μὲ ἡσυχία, καὶ νὰ πίνουν εἰς τὸ μέτρον... εἰς τὸ τραπέζι νὰ βάνουν καὶ ἀνάγνωσιν... νὰ μὴν φοροῦσιν αἱ γυναῖκες εἰς τὸ κεφάλι τους πολυτελῆ χρήματα ἀπὸ χρυσοῦ καὶ μαργάρου καὶ ἀργυροῦ, μηδὲ ἐνδύματα πολύτιμα, ὁμοίως καὶ οἱ ἄνδρες

όλους τους παραπάνω τα καλλυντικά («φτιασίδια») επί ποινή καθαιρέσεως στους κληρικούς και αφορισμού στους λαϊκούς αντίστοιχα³⁷, όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις. Είναι όμως περιττό να αναλύσουμε εδώ πόσο το γράμμα των διατάξεων αυτών της *Βακτηρίας Αρχιερέων* και οι συναφείς περιγραφές της πολυτέλειας και σπατάλης συνάδουν, λίγο ή πολύ, με την πραγματικότητα του 17^{ου} και ιδίως του 18^{ου} αιώνα, σε ό,τι αφορά την ενδυμασία, τα στολίδια και τα γαμήλια έθιμα ορισμένων περιοχών όπου υπήρχε οικονομική άνθιση και από τις οποίες σώζονται σχετικά τεκμήρια.

Το *Νομικόν* του Επισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου (1788)³⁸, διατυπώνει με σαφήνεια στο κεφάλαιο όπου περιλαμβάνονται διάφοροι ορισμοί και αφηρημένοι κανόνες ότι “Ο μαινόμενος και ο άσωτος δέν έχουν καμμίαν θέλησιν” (=βούληση), εκμηδενίζοντας ρητά τη δικαιοπρακτική τους ικανότητα³⁹. Εντούτοις, προχωρεί και στις επί μέρους ρυθμίσεις που αφορούν τον άσωτο, αντλώντας κυρίως από τον Αρμενόπουλο και τον Βλάσταρη. Από το κανονικό δίκαιο, φαίνεται να αντλεί ρυθμίσεις σε μικρότερο βαθμό από ό,τι οι δύο προηγούμενες συλλογές, δηλ. ο *Νομοκάνων* του Μαλαξού και η *Βακτηρία Αρχιερέων* του ιερομονάχου Ιακώβου.

Το *Νομικόν* αποκλείει τον άνηβο, τον κωφό, τον δαιμονιζόμενο και γενικά τον “φauλόβιον” (=άσωτο) από του να είναι μάρτυρας, ειδικότερα σε διαθήκη⁴⁰. Προβλέπει επίσης ότι «Οί άσωτοι και φauλόβιοι δέν δύνανται άλλους νά βάλουν εις όρκον», δηλ. να επαγάγουν όρκο⁴¹, κατά μείζονα λόγο, επομένως, να δίνουν οι ίδιοι. Οι άσωτοι τελούν υπό κηδεμονία ακόμη και όταν είναι ενήλικοι, όπως και οι “μαινόμενοι, οί άνόητοι, οί κουφοί και οί άλαλοι”, και οι “νόσω κρατούμενοι παντοτεινή”⁴², για διαφορετικούς λόγους η κάθε κατηγορία. Η διαθήκη του ασώτου και του ασελγούς «δέν

και αί γυναίκες ψιμυθίω και κοκκινάδι νά μὴν αλείφουν τὸ πρόσωπόν τους...”· αυτός ο ιερός κανόνας, όπως και οι άλλοι συναφείς που περιέχει η *Βακτηρία*, απειλεί τους παραβάτες κληρικούς με καθαίρεση και τους λαϊκούς με αφορισμό.

37. *Βακτηρία* Φ, μζ’ (Περὶ φτιασίδι γυναικῶν, ὅπου αλείφουν τὸ πρόσωπόν τους, ὁμοίως καὶ ἄνδρες), που ο συντάκτης το αναφέρει ως “έρμηνεία” του 22^{ου} καν. της Ζ’ Συνόδου.

38. *Νομικόν ποιηθέν καὶ συνταχθέν εἰς ἀπλὴν φράσιν ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου ἐλλογιμοτάτου Ἐπισκόπου Καμπανίας Κυρίου Κυρίου Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων*, κριτ. ἐκδ. Δ.Σ. ΓΚΙΝΗ, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1960 [Παράρτημα της Επιστ. Επετ. της Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οικονομικῶν Επιστημῶν].

39. *Νομικόν* Μζ’, 24.

40. *Νομικόν* ΑΒ’, 40: “Οὔτε ἄνηβος, οὔτε εἰκοσαέτης, οὔτε κωφός, οὔτε δαιμονιζόμενος, οὔτε φauλόβιος μαρτυροῦσι...”· Ζ’, 6: “Γυνή, ἄνηβος, ἄλαλος, κωφός, μαινόμενος, ἄσωτος, σκλάβος, οὐ μαρτυροῦσιν ἐν διαθήκῃ.”

41. *Νομικόν* ΑΒ’, 31.

42. *Νομικόν* ΙΓ’, 42: “...Κουρατεύονται καὶ μαινόμενοι καὶ ἄσωτοι, ἃν καὶ ἦναι καὶ ὑπὲρ τοὺς εἰκοσιπέντε χρόνους...”, δηλ. ενήλικοι.

ἔχει κῦρος, ...ὅσα δὲ διορίσωσιν ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτῶν σωτηρίας» εἶναι ἐγκυρα, ὅπως εἶναι ἐγκυρη καὶ ἡ διαθήκη που συνετάγη «πρὸ τοῦ φαύλου βίου»⁴³. Το πότε αρχίζει ὁ φαύλος βίος, ἦταν προφανῶς θέμα ἀποδείξεως ἀπὸ τον θιγόμενον κληρονόμο ἢ κληροδόχο, ὅπως ἀκριβῶς στὴν περίπτωση τῶν διαφορουμένων φρενῶν τοῦ διαθέτη⁴⁴. Ὁ ἀσωτος, ἐξ ἄλλου, δὲν ἀποκληρώνεται ἀν δὲν συντρέχουν οἱ γενικὲς προϋποθέσεις ἀποκληρώσεως τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, που τίθενται καὶ στο Νομικόν τοῦ Θεοφίλου περιοριστικῶς⁴⁵. Παρουσιάζει, ὡστόσο, ἐνδιαφέρον ἡ διάταξη που προβλέπει τὴν ἐγκυρη ἀποκλήρωση τῆς κόρης ἢ τῆς ἐγγονῆς που δὲν δέχεται νὰ παντρευτεῖ αὐτόν που ἐπέλεξε ὁ πατέρας ἢ ὁ παππούς, αἰτιολογώντας τὴ ρύθμιση, αὐθαίρετα, ὅτι το κορίτσι ἀρνεῖται διότι προτιμᾷ τὶς “αἰσχροπραξίες”, δηλ. τὸν “ἀσωτο” βίον⁴⁶.

Ἀπαξ ἀπαντῶμενη ρύθμιση στὶς μεταβυζαντινὲς νομικὲς συλλογὲς εἶναι ἡ διάταξη τοῦ Νομικοῦ κατὰ τὴν ὁποία, μετὰ τὴν ολοκλήρωση τῆς τελέσεως τῆς μνηστείας οἱ γονεῖς δὲν μποροῦν νὰ ζητήσουν ἀπὸ τον μνηστό νὰ παράσχει ἐγγυητὴ καὶ νὰ παραλάβει τὴν προίκα «ἂν τύχη νὰ εἶναι ἐξοδιαστής καὶ κακότροπος»⁴⁷. Συνάγεται, νομίζουμε, ἐμμέσως ὅτι ἀν εἶχε ζητηθεῖ ἡ ἐγγύηση πρὶν ἢ κατὰ τὴν τέλεση τῆς μνηστείας, θὰ ἔπρεπε νὰ παρασχεθεῖ, ἀλλιῶς θὰ μπορούσε ἡ μνηστεία νὰ λυθεῖ ἀζημίως.

Το Νομικόν περιλαμβάνει, ὅπως καὶ ἡ Βακτηρία, διάταξη γιὰ τὴ λύση τοῦ γάμου ἀπὸ τον ἄνδρα με παρακράτηση τῆς προίκα, ἀν ἡ σύζυγός του “εἰς θέατρα, χορούς, παιγνίδια», ἢ “μετὰ ξένου ἀνδρὸς συλλούεται ἢ τρώγῃ καὶ πίνῃ” χωρὶς τὴν ἐγκρισή του, πράξεις που χαρακτηρίζουν τὸν “αἰσχρο βίον” –τὴν ἀσωτία⁴⁸.

Αἰξίζει, τέλος, νὰ ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὁ γενικὸς κανόνας που διατυπώνει ὁ Θεόφιλος ὅτι «ὅποιος ἐνάγεται καὶ κρίνεται διὰ χαρίσματα (=δωρεές), κατὰ τὸν βίον τοῦ ἀποφασίζεται». Με τὴ διάταξη αὐτὴ εἰσάγεται τὸ κριτήριο τοῦ «προτέρου ἐντίμου βίου», προκειμένου νὰ θεωρηθεῖ μιὰ δωρεὰ «ὑπὲρ τὴν χρεῖαν» (ἀσωτία) ἢ «ὑπὲρ τὸ μέτρον» (=σπατάλη)⁴⁹.

Οἱ ρυθμίσεις που ἀναφέρθηκαν σχετικὰ με τὶς ἀπαγορεύσεις που προβλέπονται στὸν Μαλαξό καὶ τὴ Βακτηρία γιὰ τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς κληρικούς, τοὺς μοναχοὺς περιέχονται καὶ στο Νομικόν, ὅμως σε μικρὸ ἀριθμὸ διατάξεων σε σχέση με τὶς ἄλλες δύο συλλογές⁵⁰.

43. Νομικόν Ζ', 34.

44. Νομικόν Ζ', 24.

45. Νομικόν ΙΓ', 1-10, με παραπομπή στη Ν. 115.5.

46. Νομικόν ΙΕ', 5· βλ. ἀκριβῶς ἴδια διάταξη, Εξάβιβλος 5, 10.Δ' ἐδ. α'.

47. Νομικόν Α', 23, που εἶναι ταυτόσημη με τὴ ρύθμιση τῆς Εξάβιβλου 4.1.23.

48. Νομικόν Γ', 29, Γ', 26 (πρβλ. Βακτηρία Χ, ογ').

49. Νομικόν ΜΖ', 18.

50. Βλ. κυρίως Νομικόν Ι, ΙΙ καὶ ΙΙΙ, ὅπου ὁ Θεόφιλος συγκεντρώνει τὶς ρυθμίσεις τοῦ

Τέλος, σχετικά με την πολυτέλεια, προβλέπεται, π.χ. “Επίσκοπος ἢ ἱερεὺς ἢ διάκονος ὅποῦ στολίζει τὸν ἑαυτὸν τοῦ μὲ λαμπερὰ φορέματα, ἢ ὅποῦ ἀλείφεται μὲ μυρωδικά, ἂν δὲν παύσει” να καθαιρείται⁵¹. Η μη λεπτομερής αναφορά των ρυθμίσεων του Κανονικού Δικαίου στο Νομικόν, οφείλεται προφανώς στο γεγονός ότι τον 18^ο αιώνα κυκλοφορούσαν παράλληλα και σε μεγάλο αριθμό νομοκάνονες στη δημώδη γλώσσα προς χρήση των πνευματικών. Άλλοι ήταν περιεκτικοί και άλλοι με πιο εκτεταμένη ύλη, όπως το Νομοκάνονον πάνυ πλουσιώτατον⁵² με τις αμέτρητες παραλλαγές του, ενώ δεν πρέπει να ξεχνούμε τη συνεχιζόμενη χειρόγραφη διάδοση του Νομοκάνονος...εἰς λέξιν ἀπλὴν του Μανουήλ Μαλαξού σε εκατοντάδες παραλλαγές⁵³.

Εκτός από τις μεταβυζαντινές νομοκανονικές συλλογές, υπάρχει ικανός αριθμός πατριαρχικών διατάξεων, επισκοπικών και μητροπολιτικών εγκυκλίων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, αλλά και κοινοτικές αποφάσεις, που στηλιτεύουν και απαγορεύουν τη σπατάλη και την πολυτέλεια στους αρραβώνες, τους γάμους και τα βαφτίσια, στην ενδυμασία και γενικά στη συμπεριφορά των χριστιανών. Κατά τους αιώνες αυτούς στις περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία η οικονομική άνθιση των κοινοτήτων φαίνεται να προκαλεί έξαρση στην επίδειξη πλούτου και ανταγωνισμό στην πολυτέλεια, ιδιαίτερα των γυναικών⁵⁴.

Κανονικού Δικαίου, που περιλαμβάνουν και τις σχετικές με την ασωτία, την πολυτέλεια και τη σπατάλη, με τις αντίστοιχες πνευματικές ποινές. Βλ. π.χ. Νομικόν Ι, 12, 14, 19, 98, 100, 146, 147, 165, 179, 196· ΙΙ, 10, 26.

51. Νομικόν, Ι, 19.

52. Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Νομοκάνων ὡφέλιμον καὶ πλουσιώτατον», Ὁ ὑπ' ἀριθ. 8 κώδιξ τῆς Λίνδου», *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου*, 23, (1968), σσ. 38-53, 97-118, 162-176, 24 (1969), σσ. 35-55· Θ.Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ (εκδ.), *Ὁ Νομοκάνων Θεοκλήτου τοῦ Καρατζᾶ τοῦ Καυσοκαλυβίτη. Ἡ ἐπίτομη μορφή*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Γ. Δεδούση, 1999· Αρχιμανδρίτης Ν. ΜΑΝΑΣΗΣ (εκδ.), *Νομοκάνονον Ἀγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα πάνυ πλουσιώτατον νουθεσίαν εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ ἀσφάλεια*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 2001· Θ.Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ (εκδ.), *Ἰσαὰκ μοναχοῦ Νομοκάνονον πρόχειρον*, Θεσσαλονίκη 2003.

53. Δ.Σ. ΓΚΙΝΗ, Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ (εκδ.), *Νομοκάνων Μανουήλ Νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ...*, ὁ.π., «Κατάλογος Χειρογράφων», σσ. 1-18 και επ.

54. Πρβλ. ΕΛΕΝΗ ΚΥΡΤΣΗ-ΝΑΚΟΥ, «Αἱ περὶ προικοδοσιῶν ὡς νομοθετικαὶ ρυθμίσεις βάζει τὼν κανονικῶν διατάξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1701-1844)», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης*, Ι (1980), 55-78 (ανάπτυκο σσ. 1-77)· ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Προικοδοσία καὶ οἰκογενειακὲς διενέξεις στὰ Ἰωάννινα τὸν 18^ο αἰῶνα», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά* 11 (2014) [Κέντρον Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν], 151-171· Π.Δ. ΜΙΧΗΛΑΡΗ, «Προσπάθειες περιστολῆς τῆς πολυτέλειας στο νησί τῆς Λέσβου (18^{ος}-19^{ος} αἰ.)», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά* 11 (2014) [Κέντρον Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν], 221-238, ιδιαίτερα 222-223, ἀνάλυση με τὴν ὁποία συμφωνῶ.

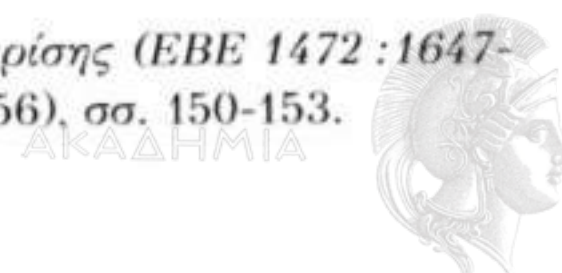
Το θέμα της υπερβολικής προικοδοσίας και της προσπάθειας περιστολής της από τις κοινότητες και την Εκκλησία κατά τους αιώνες αυτούς συνδέεται και με τον κίνδυνο της οικονομικής εξάντλησης των οικογενειών που είχαν μία ή περισσότερες θυγατέρες να προικίσουν. Αυτό έθετε σε κίνδυνο την εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων προς το οθωμανικό κράτος, για τις οποίες η ευθύνη των μελών της κοινότητας ήταν αλληλέγγυα. Για τον λόγο αυτό, τον 18^ο αι. παρατηρούμε σε πολλές κοινότητες τον διαχωρισμό σε οικονομικές τάξεις με ανάλογο ανώτατο ποσό προίκας που δικαιούνται να δώσουν στις θυγατέρες τους όσοι ανήκουν σε καθεμιά από αυτές⁵⁵. Δεν είναι δυνατόν να αναφερθούμε σε όλες τις σχετικές εγκυκλίους και πατριαρχικές διατάξεις, αλλά θα σταχυολογήσουμε κάποιες που νομίζουμε ότι παρουσιάζουν περισσότερο ενδιαφέρον:

Το 1756, ο Μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος επικυρώνει με εγκύκλιό του απόφαση, “κοινῇ βουλῇ καὶ γνώμῃ”, των κληρικών, των “προκρίτων τῶν μαγιστόρων ἐκ τῶν ρουφετίων” και των λοιπών χριστιανών της πόλης για να καταργηθούν οι “ασχημοπρεπεῖς αταξίες” που επικράτησαν. Αυτή απαγορεύει να φορούν οι γυναίκες κοσμήματα έξω από το σπίτι τους και φορέματα από ακριβά υφάσματα, που απαριθμούνται αναλυτικά, καθώς και να καλλωπίζονται. Ως δικαιολογητικός λόγος της απαγορεύσεως προβάλλεται ότι ο υπερβολικός στολισμός των γυναικών προκαλεί σκάνδαλα, ταραχές, μεγάλες ζημίες, κινδύνους καθημερινούς “παρὰ τῶν ἐξωτερικῶν” (:Οθωμανών), και πρόσφατα αιματοχυσίες και φόνους. Επίσης απαγορεύεται “...νά κάμωσι εἰς τοὺς γάμους ...μπρατίμους, οὔτε μέ ἱερολογίαν, οὔτε ἄνευ, ἀλλὰ νά ὑπηρετῶσιν εἰς τοὺς γάμους οἱ συγγενεῖς ἐκατέρων τῶν μερῶν...”, ἐπὶ ποινὴ ἀφορισμοῦ⁵⁶.

Το 1789, ο Θεόφιλος, επίσκοπος πλέον Κοζάνης (μετά την Καμπανία), απολύει εγκύκλιο κατά του στολισμού των γυναικών, στο ίδιο πνεύμα και με το αυτό περίπου περιεχόμενο όπως εκείνη του μητροπολίτη Λαρίσης. Ενώ αναγνωρίζει ότι “...κάποια ἐπιχειρήματα τῶν γυναικῶν, καλὰ μὲν καθ’ ἑαυτὰ καὶ τίμια καὶ συνήθεια παλαιαί, πλὴν διὰ τὸν καιρὸν κακά, ἐπιζήμια καὶ ὀλέθρια τῆς πατρίδος σας, ὡσὰν ὁποῦ τραβοῦν τὸν φθόνον τῶν ἔξω... καὶ τὰς ἐπιβουλάς καὶ τὰ βάρη...”. Οι κυρώσεις

55. Βλ. π.χ. Χρ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, ὁ.π., σ. 166· Δ.Γ. ΚΛΑΟΥΣΙΟΣ (εκδ.), «Ο Κώδικας της Τρίχκης, 1688-1857 (χ. 1471 ΕΒΕ)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 48 (2005) 1-64, 49 ((2006) 65-128, 50 (2006) 129-192, 51 (2007) 193-256, 52 (2007) 257-298, ἐδῶ τ. 48 (2005), εγγραφή αρ. 5, σσ. 7-11, με την εγκύκλιο του επισκόπου Τρίχκης Αμβροσίου (1795), που υπογράφουν και ο μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος και ο επίσκοπος Σταγών Παῖσιος, η οποία θέτει τα όρια της προίκας που ισχύουν για κάθε τάξη, τόσο ως προς τα μετρητά, όσο και για την ενδυμασία και την οικοσκευή.

56. Δ.Γ. ΚΛΑΟΥΣΙΟΣ (εκδ.), *Ο Κώδικας της Μητροπόλεως Λαρίσης (ΕΒΕ 1472 :1647-1868)*, Λάρισα, Θεσσαλικό Ημερολόγιο, 2009, εγγραφή 185 (1756), σσ. 150-153.

που απειλούνται για τους παραβάτες είναι αφορισμός και εξωεκκλησιασμός (εξατομικευμένα, όχι γενικά και αφηρημένα για τους παραβάτες), άδεια σε οποιονδήποτε να αρπάξει τα κοσμήματα γυναίκας που τα φορεί έξω από το σπίτι της, και αγωγή από τους προκρίτους “έξωτερικῶς” (: ενώπιον του καδῆ) για την επιβολή προστίμου⁵⁷. Ο ίδιος επίσκοπος Κοζάνης απολύει το 1796 άλλη εγκύκλιο, μετά από αίτηση των κληρικών και των προκρίτων, “κοινῇ βουλῇ καὶ γνώμῃ”, με την οποία επικυρώνονται και τροποποιούνται οι “ἔκπαλαι... τοπικοὶ θεσμοὶ καὶ νόμοι”, που αφορούν μεταξύ άλλων στην πολυτέλεια και σπατάλη για διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμους, βαπτίσεις), την προίκα, τη διαθήκη, κλπ. Απειλούνται και πάλι αφορισμός και πρόστιμο καταβλητέο στην Εκκλησία και στην κοινότητα (“τὸ Κοινόν”)⁵⁸. Ο Θεόφιλος, τέλος, ως επίσκοπος Κοζάνης απολύει και πάλι, το 1803, εγκύκλιο κατά του στολισμού των γυναικών⁵⁹.

Το 1839, απόφαση της κοινότητας Καστοριάς, επικυρωμένη από τον μητροπολίτη Αθανάσιο, διευθετεί λεπτομερώς τα σχετικά με τα έθιμα του γάμου, της μνηστείας, το “τράχωμα”, την ενδυμασία και στολισμό των γυναικών, με στόχο την απλοποίηση και τον περιορισμό των εξωφρενικών δαπανών⁶⁰. Παρεμφερές περιεχόμενο, με απαγορεύσεις και περιορισμούς της σπατάλης και της πολυτέλειας, έχει και ο κανονισμός λειτουργίας της Κοινότητας (Κοινού) της Κλεισούρας στη Δ. Μακεδονία (1869)⁶¹.

Μέσα από τις διατάξεις των μεταβυζαντινών συλλογών και τις πράξεις των αρχιερέων αναδεικνύεται η αργή και σταδιακή μεταβολή της κοινωνικής πραγματικότητας: Οι λόγοι των απαγορεύσεων της σπατάλης και της πολυτέλειας στοχεύουν ηπιότερα την ηθική απαξία του ατόμου και εντονότερα τη διακινδύνευση της υπόστασης της κοινότητας από συμπεριφορές των μελών της, οι οποίες κατ’ αρχήν μπορεί να προκαλέσουν τον φθόνο και την οικονομική επιβάρυνση εκ μέρους του κατακτητή και, σε ένα δεύτερο

57. Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ (εκδ.), *Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676-1808)*, σσ. 90-93· βλ. και απόσπασμα που δημοσιεύει ο Δ.Σ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου* [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 26], Ἀθῆναι 1966, αρ. 488, σ.230.

58. Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, *ό.π.*, σσ. 93 επ. (=Δ.Σ. ΓΚΙΝΗΣ, *ό.π.*, αρ. 525, σσ. 240-241).

59. Μ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ, *ό.π.*, σ. 97-98.

60. Δ.Σ.ΓΚΙΝΗΣ, *ό.π.*, αρ. 948, σσ. 358-360, ο οποίος δημοσιεύει τα φφ. 28v-29r του ανέκδοτου χφου κώδικα ΕΒΕ 2755.

61. Π. ΒΑΚΟΥΦΑΡΗΣ, *Ο Κώδικας της Κοινότητας Κλεισούρας (1868-1880). Κοινοτικοί θεσμοί στη Μακεδονία και Θράκη μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ*, Θεσσαλονίκη 1996 (βλ. απόσπασμα ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ (επιμ.), Ηλ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ, Ι. ΧΑΤΖΑΚΗΣ, *Περίγραμμα Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου* [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 63], Ἀθῆναι 2011, αρ. 1080α, σσ. 637-639).

επίπεδο, να διαρρήξουν την κοινωνική συνοχή με την όξυνση της οικονομικής ανισότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Μεταβυζαντινό Δίκαιο, Κανονικό Δίκαιο, Οθωμανική κυριαρχία, Ορθόδοξες κοινότητες.

ABSTRACT

D. TSOURKA-PAPASTATHI: *Prodigality, Squandering and Luxury in Post-Byzantine Legal Collections during Ottoman Rule*

The paper deals with the legal effects of prodigality and the related notions of excessive spending and luxury provided for in the legal collections published to this day, which were in use among the Orthodox subjects during Ottoman rule for the administration of justice in ecclesiastical courts: a) the *Nomocanon* of Manuel Malaxos, notary in Thebes (1562), b) the *Prelates' Cane*, drawn by the monk Iacovos, deputy of the Metropolitan of Ioannina (1645), and c) the *Nomikon* (: legal manual) of Theophilos, Bishop of Kampania, in the region of Thessaloniki (1788).

Examining documentary evidence, the A. follows the shift of the above notions approximately until the first decades of the 19th century. Thus, the initial moral condemnation that may be detected in the provisions of the first two collections, under the impact of Canon law, gives way to more worldly considerations, namely the risk of social disruption of the thriving Orthodox communities due to excessive spending for luxuries and social events, which attract the envy of the ruling Ottomans and the ensuing threat of tax increases.

Keywords: Post-Byzantine Law, Canon Law, Ottoman Rule, Orthodox Communities.